

ДО 100-РІЧЧЯ НАН УКРАЇНИ

УДК 911.

DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2018.02.003>**В.П. Нагірна, Г.П. Підгрушний**

Інститут географії Національної академії наук України, Київ

**РОЗВИТОК СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
В ІНСТИТУТІ ГЕОГРАФІЇ НАН УКРАЇНИ**

Висвітлено наукову діяльність відділу суспільно-географічних досліджень в Інституті географії НАН України від 1964 р. дотепер – формування відділу, напрями досліджень, наукові здобутки. Тематика наукових досліджень: розроблення теорії просторової організації суспільства; структурний аналіз і типізація виробничо-територіальних комплексів та систем розселення; закономірності взаємодії природи й суспільства. Конкретні дослідження – суспільно-географічні засади регіонального розвитку України; територіальна структура господарства і розселення населення, агропромислові комплекси; життєдіяльність населення; міста як центри соціально-економічної активності й полюси зростання, формування метрополісних регіонів. Зі здобуттям незалежності України скориговано напрями досліджень з урахуванням нових суспільно-політичних та економічних реалій. Показано важливу роль академіка М.М. Паламарчука, засновника відділу, у розвитку суспільної географії. Наголошується на зростанні ролі суспільної географії у розв’язанні сучасних проблем за умов збалансованого економічного, соціального, екологічного розвитку України.

Ключові слова: суспільна географія; суспільно-географічні дослідження; просторова організація суспільства; територіальна структура виробництва і розселення населення.

V.P. Nagirna, G.P. Pidgrushnyi

Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

DEVELOPMENT OF SOCIAL AND GEOGRAPHIC RESEARCH AT THE INSTITUTE OF GEOGRAPHY OF NAS OF UKRAINE

The scientific activity of the Department of Socio-geographical research at the Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine from 1964 to date has been covered - formation of the department, research directions, scientific achievements. Research topics: development of the theory of spatial organization of society; structural analysis and typization of production-territorial complexes and resettlement systems; patterns of interaction between nature and society. Specific research - socio-geographical principles of regional development of Ukraine; territorial structure of economy and population, agro-industrial complexes; vital activity of the population; cities as centers of socio-economic activity and poles of growth, the formation of metropolitan regions. With the achievement of Ukraine's independence, the direction of research has been adjusted in the light of new socio-political and economic realities. An important role of academician M.M. Palamarchuk – the founder of the department – in the development of social geography was shown. The role of social geography in solving modern problems in the conditions of balanced economic, social and ecological development of Ukraine is emphasized.

Keywords: social geography; social and geographical research; spatial organization of society; territorial structure of production and population distribution.

Відділ суспільно-географічних досліджень (перша його назва – відділ економічної географії) було створено у 1964 р. в Секторі географії (що складався з трьох відділів) при Інституті геологічних наук АН УРСР. Керівником відділу, а також Сектора географії був проф. М.М. Па-

ламарчук (з 1967 р. – член-кореспондент, з 1973 р. – академік НАН України). У 1967 р. з переходом Сектора географії до Ради з вивчення продуктивних сил України НАН України відділ став називатися – теорії економіки районів та економічної географії, з 1970 р. – теоретичних проблем економічної географії. Згодом він був названий відділом економічної та соціальної географії, назва

© **В.П. Нагірна, Г.П. Підгрушний, 2018**

«відділ суспільно-географічних досліджень» - від 1994 року. Від 2016 р. – сектор територіальної організації суспільства.

У 1996 р. до складу цього відділу увійшла тематична група географії населення, заснована у 1971 р. під керівництвом к.г.н. Ю.І. Пітюренка (з 1979 р. – доктор географічних наук), 1984 р. реорганізована у відділ; з 1986 р. цим підрозділом керував к.г.н. М.І. Фащевський (з 1987 р. – доктор географічних наук).

Відділ суспільно-географічних досліджень очолювали доктори географічних наук: проф. І.О. Горленко (1988 – 1995), проф. Г.В. Балабанов (1996 – 2002), проф. В.П. Нагірна (2003 – 2009), проф. Г.П. Підгрушній (2010 – 2016), який нині керує сектором територіальної організації суспільства.

У свій час у відділі суспільно-географічних досліджень працювали відомі вчені економіко-географи – проф. Л.М. Корецький, проф. П.В. Волобой, д.г.н. В.А. Поповкін, проф. С.І. Ішук, д.г.н. Р.О. Язиніна, проф. П.О. Масляк, проф. А.І. Доценко, проф. Д.М. Стеченко, проф. Я.Б. Олійник, проф. М.Д. Пістун, проф. Л.Л. Тарангул.

Основні напрями досліджень відділу:

- Просторова організація суспільства.
- Теоретико-методичні основи дослідження суспільно-територіальних комплексів. Формування систем розселення населення.
- Суспільно-географічні чинники життєдіяльності населення.
- Трансформаційні процеси в структурі, територіальній організації господарської діяльності та розселенні в умовах ринкової системи господарювання.
- Суспільно-географічні засади інтеграції України у світове співтовариство.
- Суспільно-географічні основи регіонального розвитку України.
- Дослідження міст як центрів соціально-економічної активності в Україні і розвитку полюсів соціально-економічного зростання.
- Дослідження інтегрального потенціалу регіонів України.
- Територіальна структура господарства і розселення населення в Україні.
- Формування соціально-економічного каркасу території України.
- Формування метрополісних регіонів в Україні.

- Вирішення ситуативних проблем, що потребують суспільно-географічного обґрунтування.

На початковому етапі (з 1964 р.) головними напрямами досліджень відділу були: спеціалізація і розміщення основних галузей господарства, формування виробничо-територіальних комплексів, проблеми розвитку продуктивних сил економічних районів України. Вони пов'язані з ідеями завідувача відділу М.М. Паламарчука. Особливого значення набуває вивчення впливу мінерально-сировинних ресурсів на формування промислових комплексів. Започатковуються фундаментальні теоретичні дослідження з питань формування територіальної структури матеріального виробництва, комплексоутворення в промисловості.

У наукових публікаціях цього періоду дано аналіз розвитку і розміщення промисловості України, висвітлено методологічні засади та головні напрями дослідження спеціалізації й комплексного розвитку основних галузей матеріального виробництва, включаючи сільське господарство, обґрунтовуються з економіко-географічних позицій перспективи їх розвитку. Цим питанням присвячено, зокрема, роботи І.Ф. Мукомеля [1], Л.М. Корецького і М.М. Паламарчука [2]. Економіко-географи працюють над проблемою «Вивчення, комплексне використання і відтворення природних ресурсів» (М.М. Паламарчук, І.О. Горленко, Т.Є. Яснюк [3, 4]).

У 70-х роках ХХ ст. зростає значення економічної географії як науки, яка вивчає продуктивні сили, їх територіальну організацію, виробничо-територіальні комплекси, закономірності їх формування. Важливу роль стала відігравати ця галузь у створенні наукових засад народногосподарського, особливо територіального планування. Теорія суспільної географії як об'єднуючої науки ставала істотною складовою концепції розвитку галузевих знань, пов'язаних з управлінням процесами виробництва, розселення населення, використання природних, мінерально-сировинних, трудових ресурсів.

Характерною рисою розвитку економіко-географічних досліджень у цей час є поєднання фундаментальних теоретичних напрацювань з вивченням конкретних питань розвитку й територіальної організації продуктивних сил. Особливо важливими є ґрунтовні дослідження процесів формування виробничо-територіальних комплек-

сів як важливих утворень у територіальній організації виробництва.

Найістотнішими результатами досліджень зазначеного періоду були опрацювання методів системно-структурного аналізу економічного району, вивчення його функціональної й територіальної структури. Велику увагу було приділено дослідженню внутрішньорайонних інтеграцій виробництв, зокрема районних циклів. Розпочато вивчення агропромислових територіальних комплексів, лісових і сільськогосподарських ресурсів. Чимало з'явилося розробок з питань формування промислових вузлів. Результати досліджень висвітлено в наукових працях, у тому числі монографіях [5 – 7 та ін.].

Ґрунтовні дослідження було проведено з питань поєднання процесів виробничого комплексоутворення і формування систем розселення. Під керівництвом проф. Ю.І. Пітюренка було досліджено взаємозв'язок між територіальною локалізацією населення і розвитком виробничо-територіальних комплексів. Обґрунтовано функціонально-системну типологію міст та ієрархічно-структурну типологію систем міських поселень в Україні, виявлено також закономірності їх розвитку [8, 9].

Розгорнулися дослідження транспорту як важливої ланки господарського комплексу України, зокрема його ролі в територіальній організації виробництва і розселення населення, впливу на формування виробничо-територіальних комплексів. Докладно вивчалися особливості розвитку всіх видів транспорту – залізничного, автомобільного, морського, річкового, повітряного та трубопровідного. Визначено рівні їх розвитку, ступінь забезпеченості території шляхами сполучення, основні напрями удосконалення та перспективи розвитку кожного виду транспорту [10, 11].

Серед наукових робіт прикладного характеру найвагомими були Схеми розвитку і розміщення продуктивних сил України, а також Донецько-Придніпровського, Південного і Південно-Західного економічних районів, розроблені разом з економістами.

На основі отриманих результатів досліджень підготовлено серію статей економіко-географічного змісту до чотиритомної «Енциклопедії народного господарства Української РСР» (1969 – 1972 рр.) – «Аграрно-промислові комплекси», «Концентрація виробництва», «Мінерально-сировинні ресурси УРСР» та інші.

Упродовж 80-х років ХХ ст. триває розроблення теоретико-методичних засад вивчення просторового розвитку суспільства, розгортається й спектр конкретних досліджень, спрямованих на вирішення різних господарських завдань, що потребують суспільно-географічного обґрунтування. Це питання комплексного розвитку економічних районів, формування галузевих та міжгалузевих комплексів, територіальної структури виробництва, змін у системах розселення тощо. Також було поглиблено вивчення комплексів мінеральної орієнтації, машинобудівної галузі, виробництва товарів народного споживання і, особливо, агропромислових територіальних комплексів (праці М.М. Паламарчука, Г.В. Балабанова, І.О. Горленко, Н.І. Корольової, В.П. Нагірної, Л.В. Немченка, О.М. Паламарчука, І.М. Пушкаря, Д.В. Сущевського, Р.О. Язвиніної, Б.В. Дасюка). Результати досліджень опубліковані в монографії та серії статей [7 та ін.].

Важливу роль у розвитку суспільної географії в Україні, і зокрема в Інституті географії НАН України у другій половині ХХ століття відіграв академік М.М. Паламарчук. Теоретико-методологічні дослідження вченого охоплюють такі важливі питання, як обґрунтування парадигми і концепції суспільної географії, визначення напрямів фундаментальних і прикладних суспільно-географічних досліджень, географічні аспекти взаємодії природи й суспільства, формування суспільно-територіальних комплексів і систем, їх структурний аналіз, теоретичні основи й принципи соціально-економічного районування. Ідеї та напрацювання з цих питань залишаються актуальними дотепер.

Згідно з науковою методологією М.М. Паламарчук визначає суспільну географію як науку, що вивчає територіальну організацію виробництва і розселення населення, просторові процеси і форми організації життєдіяльності людей. Основна мета цієї науки, як вказував автор, – пошук шляхів підвищення продуктивності суспільної праці на основі ефективного використання території і ресурсів, розміщення виробництва, його оптимальна територіальна концентрація, поєднання спеціалізації й комплексного розвитку території, раціональна територіальна організація населення, вдосконалення територіальної організації суспільства [12].

На переконання М.М. Паламарчука, суспільна географія відіграє дедалі більшу роль у розроб-

ленні наукових засад управління територіальним розвитком і територіальною організацією суспільства, які мають стати важливим підґрунтям у підготовці стратегічних програм розвитку господарства, комплексного соціально-економічного розвитку території, у створенні інформаційної бази для територіальних та інших органів управління, розробленні територіальних схем районного планування і розселення населення, складанні генеральних планів розвитку міст. Для цього необхідно ширше застосовувати системний підхід, нові методи суспільно-географічних досліджень.

Вчений розробив основні стратегічні напрями формування структури суспільно-територіального комплексу незалежної України: пріоритетний розвиток АПК; орієнтація структури матеріального виробництва на соціальні потреби населення; різке зменшення енергоємних виробництв, перепрофілювання деяких з них; структурна перебудова машинобудівного комплексу – найважливішої ланки економіки України.

Генерування нових ідей в економічній географії, їх втілення в численних наукових розробках, виданих працях, згуртування колективу науковців, що здійснювали творчі задуми, визначення напрямів економіко-географічних досліджень відповідно до запитів суспільного розвитку країни, впровадження їх результатів у господарську діяльність, соціальні процеси, систему освіти, підготовка плеяди кандидатів і докторів наук у галузі економічної географії – все це свідчить про створення в Інституті географії економіко-географічної наукової школи під керівництвом акад. М.М. Паламарчука [13].

Особливо вагомим є внесок економіко-географів Інституту географії НАН України у дослідження агропромислових комплексів, оскільки Україна завжди виділялася з-поміж інших країн потужним агротехнічним потенціалом, порівняно високою економічною ефективністю розвитку сільського господарства. Головні результати досліджень: визначення суті АПК як виробничо-територіального утворення, тісно пов'язаного з природним середовищем, соціальною сферою і споживчим попитом населення, в якому взаємодіють різні види господарської діяльності; типологія агропромислових комплексів; системно-структурний підхід у вивченні АПК різних типів та видів – спеціалізованих, регіональних, зональних, приміських; виявлення взаємозв'язку між територіальною організацією АПК і раціо-

нальним природокористуванням. З цих питань опубліковано монографії та низку наукових статей [14 – 16 та ін.].

Упродовж 80 – 90-х рр. ХХ ст. вибір наукової тематики – відомчої й госпдогвірної, дисертаційних досліджень дедалі більше наближувалися до потреб і запитів господарської діяльності, соціального розвитку. Головними вихідними методологічними позиціями при визначенні суті суспільно-географічних досліджень стали максимальне врахування сучасних природних і суспільних явищ, особливостей використання трудового потенціалу, тенденцій змін основних чинників розвитку господарства в умовах науково-технічних перетворень.

Економіко-географічні дослідження цього періоду були спрямовані на опрацювання питань підвищення суспільної ефективності виробництва, визначення пріоритетів господарського розвитку країни, раціональне та комплексне використання її території.

Під керівництвом акад. Л.Г. Руденка і д.г.н. І.О. Горленко було сформульовано географічні засади концепції збалансованого розвитку регіону, обґрунтовано суспільно-географічні аспекти дослідження екологічної ситуації, розроблено науково-методичні основи типології регіонів з урахуванням взаємодії соціально-економічних і екологічних чинників. Таким чином започатковано важливий напрям суспільно-географічних досліджень – збалансований економічний, соціальний і екологічний розвиток території [17].

У результаті дослідницької діяльності, виконання дисертаційних робіт, у тому числі докторської дисертації С.А. Лісовського, було закладено підґрунтя для створення відповідного наукового підрозділу в Інституті географії НАН України – відділу природокористування та збалансованого розвитку (тепер – сектор збалансованого розвитку і екологічної оцінки).

Впродовж 1991 – 1994 рр. було виконано важливе наукове дослідження на тему «Географічні основи соціально-економічного розвитку території та формування її екологічної ситуації», результати якого опубліковано в [18, 19 та ін.]. Розвиток основних видів господарської діяльності, зокрема промисловості, паливно-енергетичного, лісовиробничого комплексів, АПК розглядалися з позицій їх впливу на територію, її соціально-економічний розвиток та екологічну ситуацію в

умовах перебудови економіки, інтенсивного використання ресурсів, посилення диференціації соціально-економічного розвитку регіонів.

Економіко-географи брали активну участь у розробленні конструктивно-географічних засад раціонального природокористування в Україні під керівництвом чл.-кор. АН України О.М. Маринича. В опублікованих фундаментальних монографіях [20, 21] серед інших географічних напрямів велику увагу приділено економіко-географічним і соціальним аспектам природокористування, опрацьовано економіко-географічні засади вивчення природно-ресурсного потенціалу.

Виявлено особливості природокористування в різних видах господарської діяльності, включаючи промисловий і лісопромисловий комплекси, показано вплив природокористування на особливості розселення населення, сформульовано напрями еколого-географічного аналізу транспортних систем.

Економіко-географи Інституту географії АН України активно працювали над створенням «Географічної енциклопедії України» (1989–1993 рр.). Значна частина публікацій присвячена важливим теоретичним питанням – територіальній структурі й територіальній організації виробництва, соціально-економічному районуванню, виробничо-територіальним комплексам, ролі населення, транспорту у формуванні народногосподарського комплексу.

Вміщено серію статей, що характеризують важливі спеціалізовані комплекси України, зокрема мінеральної орієнтації, агропромислові, а також регіональні та приміського типу, статті з питань розселення населення, міського й сільського населення, міграцій, формування транспортної системи України, транспортно-економічного районування, транспортно-економічних зв'язків.

У 90-х рр. ХХ ст. у системі академічних досліджень виокремлюється важливий підхід у розвитку економіки – регіонально-цілісний. Хоча теоретичні підвалини цього підходу були закладені в надрах регіональної економіки, суть та основні концептуальні положення досліджень були суто суспільно-географічними, спрямованими на вирішення регіональних проблем розвитку України. Виникнення напряму регіональних досліджень України, зокрема із суспільно-географічних позицій, відбувалося у складних і суперечливих на той час умовах, коли здійснювався перехід від централізованої директивно-планової системи

управління економікою до ринкових засад господарювання.

Становлення регіонального розвитку України потребувало його теоретичного обґрунтування на основі закономірностей територіального поділу праці і регіонального комплексоутворення. Суспільно-географічні витоки регіонального розвитку спонукали до необхідності виокремлення самостійного напряму регіональних суспільно-географічних досліджень. Вони є системними, оскільки охоплюють такі важливі питання, як суспільно-географічне (або економічне) районування, комплексний розвиток і територіальна спеціалізація господарської діяльності, природно-ресурсний потенціал регіону, його роль в економіці держави тощо. В опублікованій праці д.г.н. В.А. Поповкіна [22] було сформульовано основні напрями державного впливу на найважливіші процеси, що відбуваються в регіонах, з метою вирішення регіональних проблем на загальноукраїнському рівні

Одним із важливих напрямів стали соціальні дослідження. Під керівництвом д.г.н. М.І. Фашевського розгортається вивчення життєдіяльності населення в період реформування економіки, розвитку соціальних процесів у державі. Основні результати досліджень викладено у науковій монографії [23] та серії статей з цієї проблематики. Серед результатів найважливіші: розроблено теоретико-методологічні засади дослідження територіальної організації життєдіяльності населення, виявлено регіональні відмінності життєдіяльності населення України і відповідно проведено типізацію регіонів; дано аналіз життєдіяльності населення в локальних системах розселення, обґрунтовано механізми регулювання основних процесів життєдіяльності населення в умовах перехідної економіки.

Розвиток української державності, зміни геополітичного статусу країни, її ролі у світовій спільноті зумовили необхідність наукового обґрунтування цих процесів із суспільно-географічних позицій. Особливо актуальними стали дослідження, пов'язані з використанням переваг геополітичного і економіко-географічного положення України, її означенням як геополітичної реальності, визначенням курсу в системі міжнародних відносин.

Зі здобуттям незалежності в Україні виникла потреба коригування напрямів суспільно-географічних досліджень, розроблення теоретико-мето-

дологічних підходів та принципів фундаментальних напрацювань.

Акценти суспільно-географічних досліджень зміщуються в бік таких процесів, як освоєння новітніх технологій, раціональна територіальна організація виробництва з урахуванням соціально-економічних, екологічних чинників, формування сприятливого суспільного середовища, використання експортного потенціалу. У новій системі детермінантів першорядного значення набувають суспільно-географічні дослідження комплексного та енергоощадливого використання ресурсів, підвищення конкурентних позицій країни за умов глобалізації.

Упродовж 1999 – 2002 рр. науковці відділу працювали над питаннями за темою «Трансформація господарства регіонів України і пріоритети регіональної соціально-економічної політики (географічний підхід)»; науковий керівник теми – д.г.н. Г.В. Балабанов. В результаті досліджень розроблено концептуальну модель регіонального розвитку України в умовах ринкової економіки та обґрунтовано на цій основі напрями удосконалення державної регіональної політики. За матеріалами досліджень опубліковано монографію [24], серію статей, підготовлено та подано в Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції доповідну записку.

У цей же період опубліковано атласи «Україна. Промисловість та інвестиційна діяльність» (автори Г. Підгрушній та Ю. Качаєв), «Комплексний атлас України», а також серію карт, що характеризують розвиток основних галузей промисловості та сільського господарства України.

У 2003 – 2005 рр. розроблялася наукова тема «Концептуальні засади вдосконалення територіальної організації господарства України у контексті активізації соціально-економічного розвитку регіонів»; науковий керівник теми – д.г.н. В.П. Нагірна. Внаслідок проведених досліджень було виявлено закономірності впливу територіальної організації виробництва на соціально-економічний розвиток та стан довкілля регіонів, розроблено напрями удосконалення територіальної організації основних видів господарської діяльності з метою активізації регіонального розвитку держави.

Дослідження проблеми територіальної організації суспільного розвитку продовжено при виконанні наукової теми «Особливості формування територіальної структури господарства і

розселення населення у контексті світових суспільних процесів» (2006 – 2008 рр.); науковий керівник теми – д.г.н. В.П. Нагірна. В результаті проведеного дослідження розроблено концептуальні основи формування територіальної структури господарства за умов ринку з урахуванням процесів глобалізації. Виявлено зміни в основних галузях економіки та їх вплив на територіальну структуру суспільства, обґрунтовано напрями удосконалення територіальної структури господарства і розселення населення в Україні з урахуванням її інтеграції у світове співтовариство, опубліковано монографію [25].

Основні етапи формування соціально-економічної, згодом суспільної географії в Інституті географії НАН України у контексті історичного та суспільно-політичного розвитку України відображено в монографії М.Д. Пістуна [26] а також в серії статей.

Було виконано важливе наукове дослідження «Інтегральний потенціал території і пріоритети господарської діяльності регіонів України» (2009 – 2011 рр.). Обґрунтовано методичні підходи та визначено принципи дослідження основних складових інтегрального потенціалу регіонів: природно-ресурсного (потенціалу земельних, мінерально-сировинних, водних та лісових ресурсів), деморесурсно-екістичного, виробничого, фінансового, транспортного та історико-культурного. Розроблено методологічні підходи до вивчення особливостей функціонування центрів соціально-економічної активності та їх інтегрального потенціалу. Визначено сутність поняття «потенціал розвитку міст», в основі якого лежить інтегральний потенціал. Обґрунтовано також принципи та напрями оцінювання потенціалу розвитку центрів соціально-економічної активності в умовах суспільного розвитку України. Виконавці – Г.П. Підгрушній, В.П. Нагірна, М.І. Фащевський, І.О. Горленко, Ю.Д. Качаєв, І.Г. Савчук, Т.С. Яснюк, Л.Ю. Шабашова, О.О. Денисенко, Н.М. Пашинська, Н.І. Середа, В.В. Бондар, Т.В. Дем'яненко; науковий керівник – д.г.н. Г.П. Підгрушній. За результатами досліджень цю роботу депоновано [27].

Методичні підходи та принципи оцінювання інтегрального потенціалу та його складових застосовано для здійснення суспільно-географічного аналізу інтегрального потенціалу території Київської області й типізації центрів соціально-економічної активності Київського Придніпров'я.

У процесі виконання основної тематики було

розроблено концепцію стадійно-еволюційного розвитку регіонів України та визначено роль промисловості у цьому регіоні. За результатами дослідження опубліковано монографію [28].

Впродовж 2012 – 2016 рр. у відділі було виконано фундаментальне дослідження за темою «Формування полюсів соціально-економічного зростання як засіб активізації регіонального розвитку України»; науковий керівник теми – д.г.н. Г.П. Підгрушний. За результатами досліджень підготовлено роботу, яка депонована [29].

Науковці відділу/сектора брали також участь у міжнародних дослідницьких наукових проектах.

У 2012 – 2014 рр. за підтримки Вишеградського фонду у секторі виконувався міжнародний науково-дослідний проект «Міграції між Білорусією, Грузією, Молдовою, Україною та Вишеградськими країнами». Результати дослідження відображені в розділі колективної монографії [30], інших публікаціях авторів, доповідях на міжнародних конференціях.

У 2012 – 2015 рр. у рамках конкурсу спільних наукових проектів НАН України – CNRS виконувався міжнародний науково-дослідний проект «Міські простори і мережі». Було сформульовано теоретико-методологічні підходи до розуміння категорії «міжнародні функції міст» та проаналізовано існуючий досвід з їх типізації й класифікації; досліджено особливості прояву міжнародних функцій основних міст України в контексті міждержавних і зовнішньоторговельних зв'язків. За результатами досліджень опубліковано розділи у науковій монографії [31] та наукові статті.

Впродовж 2013 – 2015 рр. у рамках угоди про наукове співробітництво між НАН України та Угорською академією наук у секторі виконувався спільний україно-угорський науковий проект «Соціально-економічна трансформація урбанізованих та сільських територій регіонів Угорщи-

ни і України у постсоціалістичний період». Було досліджено креативно-інноваційну функцію великих міст; досліджено сучасний стан та перспективи розвитку українсько-угорського транскордонного регіону. За результатами досліджень опубліковано розділ у монографії [32] та наукові статті.

З 2016 р. у рамках угоди про наукове співробітництво між НАН України та Угорською академією наук розпочато виконання спільного україно-угорського науково-дослідного проекту «Соціально-регіональні процеси і глобальні виклики в Україні та Угорщині після кризи 2008 року». Відповідальний виконавець – Г.П. Підгрушний.

У 2017 р. розпочато фундаментальні дослідження за темою «Передумови та перспективи формування метрополісних регіонів України». Також з 2017 р. співробітники сектора долучилися до виконання загальноінститутської теми «Оцінювання ризиків надзвичайних ситуацій природного, природно-антропогенного і соціального характеру в Україні».

Розвиток в Інституті географії НАН України суспільної географії як науки про територіальну організацію суспільства свідчить про її важливу роль у всіх галузях – економіці, соціальній сфері, розселенні населення, його зайнятості, природокористуванні тощо. Суспільно-географічні дослідження нерозривно пов'язані з актуальними проблемами, які нині постають перед Україною: зростання просторової поляризації суспільства, збільшення розриву у рівнях соціально-економічного розвитку між міськими поселеннями, особливо столичного регіону, та сільською місцевістю, посилення її депресивності, активізація міграційних процесів із села до міста та інші.

Дослідження цих процесів з позиції суспільної географії є важливим підґрунтям для вирішення багатьох економічних, соціальних та екологічних проблем у територіальному вимірі.

References [Література]

1. Mukomel I.F. (1961). *Agricultural zones of the Ukrainian SSR*. Kyiv. [In Ukrainian]. [Мукомель І.Ф. Сільськогосподарські зони Української РСР. Київ, 1961. 394 с.]
2. Koretskyi L.M., Palamarchuk M.M. (1967). *Geography of the Ukrainian SSR industry: conditions for the formation of industrial territorial complexes*. Kyiv. [In Ukrainian]. [Корецький Л.М., Паламарчук М.М. Географія промисловості Української РСР: умови формування промислових територіальних комплексів. Київ, 1967. 327 с.]

3. Palamarchuk M.M., Gorlenko I.O. (1972). *Mineral resources and structure of regional industrial complex*. Kyiv. [In Ukrainian].
[Паламарчук М.М., Горленко І.О. Мінеральні ресурси і структура районного промислового комплексу. Київ, 1972. – 214 с.]
4. Palamarchuk M.M., Gorlenko I.A., Yasnyuk T.E. (1978). *Mineral resources and the formation of industrial territorial complexes*. Kiev. [In Russian].
[Паламарчук М.М., Горленко І.А., Яснюк Т.Е. Мінеральні ресурси і формування промислових територіальних комплексів. Київ, 1978. 229 с.]
5. Palamarchuk M.M., Protsko N.P. (1972). *Theoretical bases of the methodology of the research of the functional structure of the industrial complex of the economic region*. Kyiv. [In Russian].
[Паламарчук М.М., Процко Н.П. Теоретическі основи методик дослідження функціональної структури промислового комплексу економічного району. Київ, 1972. 240 с.]
6. Palamarchuk M.M., Tashchuk K.O. (1974). *Territorial structure of industrial complex of economic region*. Kyiv. [In Ukrainian].
[Паламарчук М.М., Ташчук К.О. Територіальна структура промислового комплексу економічного району. Київ, 1974. 127 с.]
7. Palamarchuk M.M., Balabanov G.V., Gorlenko I.A. et al. (1981). *Territorial structure of industrial complexes*. Kiev. [In Russian].
[Територіальна структура промислових комплексів /М.М. Паламарчук, Г.В. Балабанов, І.А. Горленко і др. Київ, 1981. 311 с.]
8. Pitiurenko E.I. (1977). *Territorial urban settlements of the Ukrainian SSR*. Kiev. [In Russian].
[Питюрєнко Е.І. Територіальні міські поселення Української ССР. Київ, 1977. 225 с.]
9. Pitiurenko E.I. (1983). *Settlement systems and territorial organization of the national economy*. Kyiv. [In Russian].
[Питюрєнко Е.І. Системи розселення і територіальна організація народного господарства. Київ, 1983. 140 с.]
10. Pelykh V.M., Grygorovich M.V. (1975). Transport of the Ukrainian SSR and prospects for its development. *Issues of Geographical Science in Ukr. SSR, Iss. 3*, 268 – 283. [In Ukrainian].
[Пєліх В.М., Григорович М.В. Транспорт Української РСР і перспективи його розвитку // Проблеми геогр. науки в Укр. РСР. – 1975. Вип. 3. С. 268 – 283.]
11. *Issues of transport development of the Ukrainian SSR (economic and geographical study)* (1977). Kiev. [In Russian].
[Проблеми розвитку транспорту Української ССР (економіко-географічне дослідження). Київ, 1977. 156 с.]
12. Palamarchuk M.M., Palamarchuk O.M. (1998). *Economic and social geography of Ukraine (with the basis of theory)*. Kyiv. [In Ukrainian].
[Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України (з основами теорії). Київ, 1998. 416 с.]
13. Nagirna V.P. (2016). Scientific bases of the territorial organization of society in the works of academician M. M. Palamarchuk and their new sound in modern conditions (to the 100th anniversary). *Ukrainian geographical journal*, 4, 3 - 8. [In Ukrainian].
[Нагірна В.П. Наукові засади територіальної організації суспільства у працях академіка М.М. Паламарчука та їх актуальність у сучасних умовах (до 100-річчя від дня народження) // Укр. геогр. журн. 2016. № 4. С 3 – 8.]
14. *Territorial organization of agro-industrial complexes* (1985). Kiev. [In Russian].
Територіальна організація агропромислових комплексів. Київ, 1985. 304 с.]
15. Yazyznina R.A., Malyuk S.N., Nagirna V.P. et al. (1990). *Territorial systems in specialized agro-industrial complexes*. Kiev 160 p.]. [In Russian].
[Територіальні системи в спеціалізованих агропромислових комплексах / Р.А. Языніна, С.Н. Малюк, В.П. Нагірна і др. Київ, 1990. 160 с.]. [In Russian].
16. Nagirna V.P. (1995). *Livestock and Industrial Complex of Ukraine (Territorial Organization and Nature Management)*. Kyiv. [In Ukrainian].
[Нагірна В.П. Тваринницько-промисловий комплекс України (Територіальна організація і природокористування). Київ, 1995. 150 с.]
17. Gorlenko I.A., Rudenko L.G., Malyuk S.N., Lebed N.P. (1991). *Balanced economic, social and ecological development of the territory (economic and geographical aspects)*. Kiev. [In Russian].
[Горленко І.А., Руденко Л.Г., Малюк С.Н., Лебедь Н.П. Сбалансованне економічне, соціальне і екологічне розвиток території (економіко-географічні аспекти). Київ, 1991. 56 с.]
18. Gorlenko I.A., Rudenko L.G., Malyuk S.N. et al. (1994). *Issues of complex development of the territory*. Kiev. [In Russian].
[Проблеми комплексного розвитку території / Горленко І.А., Руденко Л.Г., Малюк С.Н. і др. Київ, 1994. 296 с.]
19. Pyrozhenko K.G. (1996). *Forestry complex of Ukraine*. Kyiv. [In Ukrainian].
[Пирожєнко К.Г. Лісовиробничий комплекс України. Київ, 1996. 163 с.]
20. Marinich A.M., Palamarchuk M.M., Grinevetskii V.T. et al. (1988). *Constructive-geographical bases of environmental management in the Ukrainian SSR. Kiev Dnepr region*. Kiev. [In Russian].
[Конструктивно-географічні основи раціонального природопольовання в Українській ССР. Київське

- Придніпров'є / А.М. Маринич, М.М. Паламарчук, В.Т. Гриневецкий и др. Киев, 1988. 176 с.]
21. Marinich A.M., Gorlenko I.A., Rudenko L.G. et al. (1990). *Constructive-geographical bases of environmental management in the Ukrainian SSR. Theoretical and methodological research*. Kyiv. [In Russian].
[Конструктивно-географические основы рационального природопользования в Украинской ССР. Теоретические и методические исследования / А.М. Маринич, И.А. Горленко, Л.Г. Руденко и др. Киев, 1990. 200 с.]
 22. Popovkin V.A. (1993). *Regional-holistic approach in the economy*. Kyiv. [In Ukrainian].
[Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. Київ, 1993. 218 с.]
 23. Fashchevsky N.I., Paliy T.M., Nemchenko M.P., Starostenko A.G. (1992). *Territorial organization of the vital activity of the population*. Kiev. [In Russian].
[Фашчевский Н.И., Палий Т.М., Немченко М.П., Старостенко А.Г. Территориальная организация жизнедеятельности населения. Киев, 1992. 136 с.]
 24. Balabanov G.V., Gorlenko I.O., Kavetskyi I.Ya., Kachaev Yu.D., Nagirna V.P., Pidgrushnyi G.P., Savchuk I.G., Fashchevskyi M.I., Yasnyuk T.E. (2003). *Transformation of the structure of the economy of Ukraine. Regional aspect*. Kyiv. [In Ukrainian].
[Трансформація структури господарства України. Регіональний аспект / Г.В. Балабанов, І.О. Горленко, І.Й. Кавецький, Ю.Д. Качаєв, В.П. Нагірна, Г.П. Підгрушний, І.Г. Савчук, М.І. Фашчевський, Т.Є. Яснюк. Київ, 2003. 404 с.]
 25. Nagirna V.P., Pidrushnyi G.P., Fashchevskyi M.I., Gorlenko I.O., Kachaev Yu.D., Melnichenko T.Yu., Savchuk I.G., Yasnyuk T.E., Shabashova L.Yu., Sereda N.I. (2010). *Territorial structure of economy and population resettlement in Ukraine*. Kyiv. [In Ukrainian].
[Територіальна структура господарства і розселення населення в Україні / В.П. Нагірна, Г.П. Підгрушний, М.І.Фашчевський, І.О. Горленко, Ю.Д. Качаєв, Т.Ю. Мельниченко, І.Г. Савчук, Т.Є. Яснюк, Л.Ю. Шабашова, Н.І. Серєда. Київ, 2010. 280 с.]
 26. Pistun M.D. (2009). *Development of social geography in Ukraine in the XX - the beginning of the XXI century*. Monograph. Kyiv. [In Ukrainian].
[Пістун М.Д. Розвиток суспільної географії в Україні у XX – на початку XXI сторіччя: Монографія. Київ, 2009. 123 с.]
 27. *Integral potential of the territory - theoretical and practical aspects of the research*. Monograph. (2012). Kyiv. Dep. in the DNTB of Ukraine 04.07.2012, № 22-Uk2012. [In Ukrainian].
[Інтегральний потенціал території – теоретичні та практичні аспекти дослідження: монографія. Київ, 2012. Деп. В ДНТБ України 04.07.2012, № 22-Ук2012.- 464 с.]
 28. Pidrushnyi G.P. (2009). *Industry and regional development*, Kyiv. [In Ukrainian].
[Підгрушний Г.П. Промисловість і регіональний розвиток України. Київ:, 2009. 300 с.]
 29. Pidgrushnyi G.P., Nagirna V.P., Savchuk I.G., Shabashova L.Yu., Ishchenko Yu.D., Pashynska N.M., Bondar V.V. (2017). *Formation of the poles of socio-economic growth as a means of activating the regional development of Ukraine*. Kyiv. Dep. In State Science. The Library of Ukraine, March 30, 2017 (number 38-RCHD / UC-2017). [In Ukrainian].
[Формування полюсів соціально-економічного зростання як засіб активізації регіонального розвитку України. /Г.П. Підгрушний, В.П. Нагірна, І.Г. Савчук, Л.Ю. Шабашова, Ю.Д. Іщенко, Н.М. Пашинська, В.В. Бондар. Київ, 2017. 261 с. Деп. У Держ.наук.-тех. Бібліотеці України 30.03.2017 р. (дов. №38-РШД/Ук-2017)]
 30. Pidgrushnyi G.P., Mezentsev K.V. (2014). Ukraine: stable outflow and changing nature. *Discovering migration between Visegrad countries and Eastern Partners*, 191 – 201.
 31. *Functions of cities and their influence on space*. Monograph. (2015). Kiev. [In Russian].
[Функции городов и их влияние на пространство: монография. Киев, 2015. 292 с.]
 32. Pidgrushnyi G.P., Mezentsev K. V., Mezentseva N.I. (2015). Challenges of the post-soviet development of Ukraine: economic transformations, demographic changes and socio-spatial polarization. *The new geography of Europe. Understanding geographies of polarization and peripheralization. Perspectives from Central and Eastern Europe and Beyond*. (2015). New York. 252 – 269.

Стаття надійшла до редакції 22.05.2018